

CZIBULA KATALIN – DEMETER JÚLIA

**AZ ACTIONES TRAGICAE ÉS AZ ACTIONES COMICAE
KÖTET DRÁMÁI: A CSÍKSOMLYÓI SZÍNJÁTSZÁS
UTOLSÓ SZAKASZA¹**

I. A két *Actiones*-kötet helye a csíksomlyói szövegegyüttesben

*(a kötetek filológiai sajátosságai, kora, keletkezési ideje,
lejegyzési sajátosságok)*

A csíksomlyói ferences rendházban előkerült és feldolgozás alatt álló drámagyűjtemény különös jelentősége a szakmai környezet számára nyilvánvaló.² A magyarországi iskolai színjátszásban azért is egyedülálló ez a kézirat-együttes, mert Európában sehol sem maradt fenn ilyen nagy méretű, folyamatos előadási szokást bizonyító, tematikában ennyire összefüggő, ráadásul egyetlen iskolához köthető szövegtörzs.³ A szövegek javarésze passió- és misztériumjáték, amelyek a középkori hagyományt olyan erősen konzerválták a 18. századig, hogy az Európában is példátlan. Ezért is van az, hogy az európai drámakutatók nagy érdeklődést mutatnak a téma iránt.

Külön érdekesség a hatalmas, mintegy 80 drámát tartalmazó csíksomlyói szövegtörzs létrejötte: 1774-ben Péterffy Márton ferences tartományfőnök elrendelte, hogy másolják össze egy kötetbe a Csíksomlyón bemutatott passiójátékok szövegét; egyrészt hogy el ne kallódjanak, hiszen a környék iskolái sokszor kölcsön kérték a szövegeket, másrészt mert a rendházat sok támadás érte más rendek (elsősorban a jezsuiták) részéről, hogy túlságosan profán, világias és igénytelen előadásokat rendeznek. Így az iskola tanárai visszamenőlegesen összegyűjtötték és lemásolták, de főként lemásoltatták

1 A kutatást az OTKA/NKFIH 83599 sz. programja támogatta.

2 Az ezzel kapcsolatos kutatások a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének drámakutató csoportjában folyamatosan zajlanak, a drámaszövegek kritikai kiadása megkezdődött. Ld. *Ferences iskoladrámák I.* A számos tanulmány közül jelen munkában a legnagyobb haszonnal forgatott művek: DEMETER 2003, 2005; KEDVES 2002, 2003; KILIÁN 2003; MEDGYESY-SCHMIKLI 2000, 2001, 2003; NAGY J. 2003; NAGY Sz. 2003, 2010; PINTÉR 1989, 1993, 2003; SZENTIMREY-VÉN 2003; LUKÁCS 2003. (*A magyar színjáték honi és európai gyökerei* c. kötetben 9 tanulmány foglalkozott a csíksomlyói kézirat-együttesrel.)

3 Vö. „*Nap, Hold és csillagok...*”, 659–660; *Ferences iskoladrámák I.*, 17–20. és 24–31.

a diákokkal az iskolában 1774-ig előadott drámákat. Így keletkezett elsőként a 348x223 mm-es, 1348 oldalas kötet, amely a *Liber exhibens actiones parascevicas ab anno 1730 usque ad annum 1774 diem Aprilis 27* címet viseli; bár a benne lejegyzett legkorábbi drámaszöveg időben jóval messzebbre nyúlik vissza, 1721-ben mutatták be.⁴ Ez a hatalmas kötet 46 magyar, 1 latin-magyar és 1 latin nyelvű misztériumjátékot, passiót tartalmaz.⁵ Láthatóan folytatódott a szövegek lejegyzésének hagyománya, így jött létre nem sokkal az első után az *Actiones comicae* és *Actiones tragicae* két kötete, összesen 13 drámaszöveggel: e másolásra ugyancsak Péterffi Márton hívta fel a diákokat, 1776-ban.⁶ A páratlan gyűjtemény részét képezi ezen kívül egy ún. “fekete doboz”, továbbá egy “hosszú fekete doboz”, amely további 12–17 különálló kéziratot őriz (a szám azért bizonytalan, mert vannak köztük variánsok is, másolat-töredékek is), valamint a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumban található néhány kolligátum.⁷

A fennmaradt kéziratok három nagyobb csoportba sorolhatóak, amelyek más módon, más céllal jöttek létre, ennek megfelelően karakterük is más.

- A *Liber exhibens* kézirategyüttesét egy megbízói akarat hozta létre (Péterffi Márton ferences tartományfőnök utasítása). A kötet első fele, az 1751–1774 között előadott 22 dráma szövege kronológikus rendben követi egymást; itt feltételezzük, hogy a másolás egy korábban időrendben, tehát gondosan összerakott jegyzékről, kézíratsorról, esetleg egy meglévő kötetből történt; ha ez igaz, akkor az eredeti – mára elveszett – kötet lejegyzése folyamatosan, legalább éves rendszerességgel történt. A kötet második fele, a korábban, 1721–1754 között előadott 26 dráma vélhetően véletlenszerű sorrendben követi egymást. Itt azt feltételezzük, hogy a korábbi kéziratokat Péterffi utasítására kutatták fel, és a megtalálás sorrendjében másolták a kötetbe.

4 Könyvészeti leírását l.: MUCKENHAUPT 1999, 113–117. és *Ferences iskoladrámák* I., 18–19.

5 A 18. századi csíksomlyói passió-fogalom annyiban is őrizte középkori jellegét, hogy a szenvedéstörténetet a moralitásban szereplő ifjak elé fő intelemként tárta, azaz a moralitásokban is eljátszották, elénekelték kezdetben a teljes szenvedéstörténetet, a későbbiekben egyre kevesebb részletét, de a passióra utalás végig és hangsúlyosan megmaradt. L. erről *Ferences iskoladrámák* I., 29–32; DEMETER 2003, 2005, 2009.

6 Ezt az *Actiones Tragicae Admonitio*jából tudjuk (*Actiones Tragicae*, 2.).

7 MUCKENHAUPT 1999, 119–125.; *Ferences iskoladrámák* I., 19.

- Valamennyi dráma keletkezése az általános iskolai drámajátszási gyakorlatra vezethető vissza: az előadásra, közönségnek szánt darabok a színpadra állítás közben, azzal mintegy egyidejűleg is készültek, a lejegyzés később és elsősorban dokumentálási céllal történt. A lejegyzett kéziratok ennek megfelelő sajátosságokat mutatnak: diákok végezték, akik nem mindig tudtak jól latinul, előfordult, hogy nem magyar volt az anyanyelvük, és kötelességből, gondatlan írásképpel, sok javítással, sőt javítatlan tévesztéssel másolták a szövegeket.
- A “fekete dobozok” kéziratai önállóak vagy más szövegekkel összekapcsolt kolligátumok, amelyek lejegyzését vagy a szerzői akarat vagy valamilyen befogadói érdeklődés eredményezte, azaz vagy a szerző által lejegyzett piszkozati vagy az előadáshoz használt gyakorlati céllal készült kéziratok, vagy az előadás után azért jegyezték le ezeket a szövegeket, hogy terjesszék, népszerűsítsék, azaz a művet értékelő befogadói igény hívta életre őket. Ezek a szövegek filológiai- ilag vegyes képet mutatnak. A szerzői szövegek művelt, a nyelve(ke)t biztosan kezelő, de a szöveg ill. az előadás alakulását írásképpben is követő kéziratok, azaz sokszor javítást, átalakulást mutatnak. Az előadás után, a korabeli “sokszorosítás” céljából készült szövegek inkább tisztázat-jellegűek. Feltételezzük, hogy e különálló, napjainkra sokszor csak töredékben fennmaradt szövegeket ugyancsak kötetbe szerették volna lejegyezni, de valamiért ez nem mindig sikerült. Néhány szöveg azonban bekerült a három nagy kötetes gyűjtemény valamelyikébe.⁸ A másolási szándékra vonatkozó feltételezést az 1776-os szövegmásolatok vizsgálata támasztja alá.

Az *Actiones tragicae* egyik szövegének – Kézdi Gracián 1776-ban előadott drámájának (*Szomorújáték Nábot haláláról*) – van egy befejezetlen variánsa a fekete dobozban. Az *Actiones*-kötetbeli teljes szövegben több olyan olvasati hiba van, amely a töredékből hiányzik ill. ott helyesen szerepel. A töredék az *Actiones tragicae*-belinél sokkal gondosabb kézírású szöveg, olvashatóbb az írásképe, olykor szebb és választékosabb kifejezésekkel (leszámítva az

8 A *Liber exhibens actiones parascévicas* 1754-es drámájának variánsa a “hosszú fekete dobozban”, az 1740-es és 1751-es variánsa pedig két különálló füzetben található, s elképzelhető, hogy a szövegek kritikai feldolgozása során további változatokat is találunk.

utolsó 2–3 lapot, mely javításokkal tele, és elkapkodott). A töredék eltérései legtöbbször logikusabb változatot adnak, cantus-betétei hosszabbak és pontosabb verselésűek. A variáns másolója bizonyosan magyar anyanyelvű volt, szemben a kötetbeli teljes drámaszöveg esetleg más anyanyelvű másolójával. A fekete dobozbeli szöveget Kézdi Gracián készíthette, a kézírás ugyanis egyezik az *Actiones tragicae* 1775-ös, ugyancsak Kézdi szerzette darabjával; ebből következően az 1776-os drámát semmiképp sem a szerző másolta be az *Actiones*-kötetbe.

Mindezek alapján azt feltételezzük, hogy a *Liber exhibens actiones parascevicas* hagyományt teremtett: külön füzetekből, papírlapokról egybemásolták a drámaszövegeket – ahogy korábban a *Liber exhibens actiones parascevicas* című kötetbe, úgy – a két *Actiones*-kötetbe is. Az 1776-os két szöveg egyértelműen igazolja e keletkezési sorrendet: az 1776-os, fekete dobozbeli – mára csak – töredék lehetett az első, eredeti példány, s az akkor még teljes kéziratról másolták be a drámát az *Actiones tragicae*-ba.

Keletkezési háttérében leginkább egyedi a két *Actiones*-kötet.⁹ Bár más rendek köréből is ismerünk drámagyűjteményeket, amelyek művészi koncepció mentén és nem a puszta kronológiának engedve rendeznek össze szövegeket (mint pl. a gyulafehérvári gyűjtemény) de ez semmiképpen sem tendencia, különösen nem a ferencesek körében. Ráadásul a címekben határozottan kifejtett poétikai koncepciója, mondhatni, egyedülálló: a két kötet a korszak drámaelméletének megfelelően alkalmazott komédia és tragédia műfaja szerint rendezi össze a szövegeket. A keletkezés idejét tekintve – amellett hogy időrendben, 1773 és 1780 között rendezettek a szövegek – a csíksomlyói ferences színjátszó hagyomány virágkorának végére tehető a két kötet. Az első szövegek a *Liber exhibens actiones parascevicas* kései passióival egyidősek, és láthatóan műfaji alapon kerültek külön kötetbe, mert nem passiójátékok. A későbbiekben pedig ez a műfaji szelekció tovább differenciálta a két önálló kötetet: az *Actiones comicae* szövegei az 1773 és 1780 között bemutatott komédiának ítélt, tehát szerencsés végű szövegeket, az *Actiones tragicae* az 1775 és 1780 közötti tragédiákat, azaz szomorúan záruló szövegeket foglalja magába. A legkorábbi és a legkésőbbi szöveg egyaránt az *Actiones comicae* kötetben található (1773 ill. 1780), tehát a kronológiát egyértelműen felülírja a poétikai koncepció.

9 Leírásukat l.: MUCKENHAUPT 1999, 112–113, 117–119.

**II. A két kötet egymáshoz való viszonya,
az előadások időpontja, alkalma**

	Actiones comicae	Actiones tragicae
Ferentzi Vitus: <i>Sennacherib</i>	1. 1773. május 4. kedd	
Ferentzi Vitus: <i>Szent Vitus</i>	2. 1774. május 21. pünkösd szombatja	
Kézdi Gracián: <i>Játék Isten irgalmas és igazságos voltáról</i>		8. 1775. ápr. 14. nagy-péntek
Ferentzi Vitus: <i>Divitiae...</i>	3. 1775. jún. 3. pünkösd szombatja	
Kézdi Gracián: <i>Szomorújáték Nábot haláláról</i>		9. 1776. ápr. 23. Szt. Adalbert napja
Ferentzi Vitus: <i>Exaltatio...</i>	4. 1776. máj. 25. pünkösd szombatja	
Borbély Absolon: <i>Színjáték a hívők számára</i>		10. 1777. márc. 28. nagy-péntek
Kézdi Gracián: <i>Jekoniás</i> ¹⁰	5. 1777. máj. 18. pünkösd szombatja	
Fülöp Fábián: <i>Eleodora, szülőinek gyilkosa</i>		11. 1778. ápr. 17. nagy-péntek
Fülöp Fábián: <i>Numerianus császár és Szent Babylas története</i>		12. 1779. ápr. 2. nagy-péntek
Tima Boldizsár: <i>Jeroboám</i>		13. 1780 [márc. 24. nagy-péntek?]
Szentes Regináld: <i>Zápolya János és Bebek Imre</i>	6. 1780. máj. 13. pünkösd szombatja	
Szentes Regináld: <i>Rusticus imperans</i>	7. 1780. jún. 13. Szt. Antal napja	

A fenti táblázatban a drámákat címeikkel láttuk el (s a továbbiakban is így hivatkozunk rájuk), és az előadások időrendjébe állítottuk a két kötet szövegeit.

¹⁰ A szakirodalom tévesen ezen a címen tartja számon a darabot, de tematikájában nem tartozik a Jekoniás-drámák közé.

Rögtön látható, hogy az *Actiones tragicae* hat drámája közül négyet egyértelműen nagypénteken adtak elő, s azt feltételezzük, hogy az 1780-as előadás is nagypénteki volt. Tima Boldizsár *Jeroboám*-kéziratának első lapján szerepel az 1780-as dátum, s egyéb nem derül ki az előadás időpontjáról. Feltűnő, hogy az 1780-as évből nincs nagypénteki előadás-adatunk, holott a *Jeroboámon* kívül két további bemutatójuk is volt: pünkösdi szombatján, május 13-án (Szent Regináld: *Zápolya János és Bebek Imre*) és szent Antal napján, június 13-án (Szent Regináld: *Rusticus imperans*) adtak elő színjátékot, mégpedig az *Actiones comicae* Szent Regináld által írt két utolsó darabját, amelynél későbbi drámaszöveg nem is maradt fenn Csíksomlyóról. Nehezen képzelhető, hogy 1780-ban ne játszottak volna nagypénteken, hiszen az adatok bizonyítják, hogy 1721-től bizonyosan minden nagypénteken játszottak drámát, s a legtöbb szöveg meg is őrződött. A csíksomlyói színjátszás adatolt utolsó éveiben nagypénteken már nem passiójátékot, hanem tanulságos, gyakran moralitás-jellegű, tragikus kimenetelű színjátékot adtak. Azt feltételezzük, hogy 1780-ban a nagypénteki szomorú cselekményű dráma a *Jeroboám* volt. A közvetett bizonyítékok alapján a *Jeroboám* előadását 1780 nagypéntekére, március 24-re tesszük. A *Jeroboám* kéziratának utolsó lapján, a szereposztást követő bejegyzés már az 1781-es évre vonatkozik, amelynek első felében a megrongálódott színházteremben nem tartottak előadást, s nem maradt fenn drámaszöveg sem: *Annus 1781 vacat ob defectum Theatrum*.

Az előadási napot tekintve így az *Actiones tragicae* egyetlen kivétele az 1776. április 23-án, Szent Adalbert napján játszott dráma (Kézdi Gracián: *Szomorújáték Nábot haláláról*). Szent Adalbert (vagy Prágai Adalbert, Svatý Vojtěch) bencés szerzetes (956 k.–997), Prága püspöke, keresztény mártír. Ünnepe a katolikus liturgiában április 23. Magyarországi térítésekor (992–994) ő keresztelte meg Géza fejedelmet és Istvánt, aki Adalbertet választotta az esztergomi főegyházmegye védőszentjének. Szent Adalbert 997. április 23-án szenvedett vértanú-halált. Kultusza Magyarországon a barokk korban újjászületett, de „a kalendáriumi szomszédságában lévő Szent György napja [ápr. 24.] mellett nem tudott kibontakozni.”¹¹ Csíksomlyón azonban láthatóan élt a kultusza, mert a csíksomlyói és a

11 BÁLINT 1998, II., 305–307.

szabadkai ferences iskola diákjainak is védőszentje volt.¹² A Jézus előképeként bemutatott Nábot haláláról szóló dráma témája egyébként a vértanúság révén is kapcsolódik Szent Adalbert ünnepéhez.

Az *Actiones comicae* előadásai a komédia műfajának szerencsés végkifejletéből következően más napokhoz kötődnek. A hét dráma közül ötöt pünkösd szombatján játszottak. Csíksomlyón a pünkösd kitüntetett helyének előzménye az 1444-ben IV. Jenő pápától kapott búcsú-engedély, amikor már folyt az első (gótikus) templom építése. A templomot 1448-ban szentelték fel, a főoltár ma is látható, késő-gótikus Mária-szobra az 1510-es években készült, vagyis akkor már bizonyos a csíksomlyói Mária-tisztelet, melynek középpontjában a katolikus hit megtartása állt. A hitet a korban a külső (a török, tatár betörés) és bels (a pogányság, a huszitizmus, majd a protestantizmus) ellenség egyaránt veszélyeztette.¹³ A Mária-kultuszt erősítette az 1567 pünkösd szombatján aratott győzelem a csíkiek kiváltságait kurtítani akaró, unitárius János Zsigmond fejedelem csapatai fölött. E diadalt a hagyomány a Mária szobornak tulajdonítja: innen a szobor *csodatévő* mellékneve, ezért tartják a csíksomlyóiak pünkösd szombatját kifejezetten Mária-ünnepnek, s ekkor vette kezdetét a pünkösd szombati csíksomlyói búcsújárás szokása. Ez teszi érthetővé, miért játszottak oly sokszor pünkösd szombatján.

1773. május 4-e Szent Ágoston édesanyjának, Mónikának az ünnepnapja, de valószínűleg nem ez indokolta a nap-választást: 1773-ban május 4. ugyanis keddre esett, melyet nagy valószínűséggel Mária napjának kell tartanunk. A magyar vallásos hagyomány *kedd asszonyaként* Mária édesanyját, Szent Annát azonosította.¹⁴ Szent Annán keresztül pedig ismét a Mária-kultuszhoz jutunk. (Kedd és szombat délután rekreációs nap volt, tehát nem volt tanítás, ezért is volt alkalmas a színi előadásra.)¹⁵ Ugyancsak kedden játszották az *Actiones* korábbi forrásaival és tematikájával végképp szakító Szentes Regináld *Rusticus imperansát*, 1780. június 13-án; ez a nap a ferences Pádúai Szent Antal napja, akinek kultuszát a ferences barokk különösen ápolta. Bálint Sándor kiemelte, hogy “a franciskánus

12 PINTÉR 1993, 43.

13 MEDGYESY 2009, 38–43.

14 BÁLINT 1998, II., 458.; *Magyar Katolikus Lexikon VI.*, 425.

15 PINTÉR Márta Zsuzsannának köszönjük a rekreációs napokra vonatkozó kiegészítést. A rekreáció oktatásban betöltött szerepéről: GUPCSÓ 2009, CSÖRSZ 2013, CZIBULA 2013.

ihletésű jámborság a hét második napját egészen neki [Szent Antalnak] szenteli”, Csíksomlyónak pedig különösen nagy szerepe volt a barokk kegyességi Szent Antal-kultuszban: “Az ú.n. kilenc keddi ájtatosságnak – tudomásunk szerint – legrégebb bizonyága Csíksomlyóról való, ahol a diákság kezdeményezte. Szokásba jött (1741), hogy Antal névünnepét megelőző kilenc kedden *labarum* alatt vonultak fel a hegyoldalban épült kápolnába.”¹⁶ (A *labarum* napjainkban a csíksomlyói pünkösdi búcsú egyik fő szimbóluma, 18. századi eredetű, „díszes kelmével bevont, méhkas alakú jelvény”,¹⁷ de mint látjuk, Szent Antal napkor is használták.) A *Rusticus imperans* tárgyát viszont aligha tudnánk akár Szent Anna, akár Szent Antal alakjához kapcsolni; ez az előadás jól jelzi a vallásos, kegyes hagyomány átalakulását.

III. A két kötet szerzői

A két kötet 13 drámáját hat szerző készítette.

Borbély Absolon József 1746-ban Csíkkozmaszón született, Borbély Józsefként. 1765. augusztus 15-én öltözött be, 1770. március 15-én szentelték pappá a stefanita rendtartományban. 1777-ben, egyetlen ismert darabjának bemutatójakor, Csíksomlyón a sytanxis és a grammatika tanára (ezt az adatot a *Magyar Katolikus Lexikon I.* nem említi). Házfőnök volt 1784–90 Székelyudvarhelyen, 1792–94 Szászvárosban (Orăștie, Broos), 1801–1803 Mikházán. 1804–1807 között Kolozsvárt házfőnök, ugyanekkor a provincia custosa. 1792–95 között a provincia definitora, 1795–98 között minister provincialis. 1795–97 erdélyi tartományfőnök. 1813-tól haláláig (1817. november 3.) Medgyesen házfőnök.¹⁸

Ferentzi Vitus József 1745-ben Csíkszentmiklóson született, 1765-ben csatlakozott a ferences rendhez, 1770-ben szentelték pappá. Tanári tevékenysége és a kötetbe másolt drámáinak bemutatása egy periódusra tehető, 1773-tól 1776-ig az alsó nyelvtani osztályt, majd a retorikai és a poétikai osztályt tanította. 1774-től 1776-ig a Mária Társulat praesese is volt. Későbbi pályafutásáról még azt lehet tudni, hogy 1784-87 között Küküllőváron a Bethlen család házikáplárjaként, majd 1795-től, haláláig, 1797-ig a tordai rendház gvárdiánjaként működött.¹⁹ Csupán azt a négy drámát ismerjük tőle, amely az *Actiones comicae* kötetben fennmaradt, sőt az ő első drámája nyitja a gyűjteményt.

16 BÁLINT 1998, II., 458.

17 *Magyar Katolikus Lexikon* VII., 590.

18 PINTÉR 1993, 133.; *Magyar Katolikus Lexikon* I., 932.

19 ALSZEGHY–SZLÁVIK 1913, 9–10.; PINTÉR 1993, 134.

Fülöp Fábián János 1745-ben Gyergyószentmiklóson született, Fülöp Jánosként. A stefanita rendtartományban öltözött be 1765. augusztus 12-én, ugyanott szentelték pappá 1779. március 15-én. Filozófiai lector, 1777-ben az alsó, 1778–79-ben (kötetbeli drámái előadásakor) már a középső és a felső grammatikai osztály tanára volt. 1781–1794 között báró Henter Antal házikáplánja a Maros megyei Szentdemeteren (Dumitrei, Mettersdorf). 1795–96-ban Székelyudvarhelyen gvárdián, 1807–1808-ban az ugyancsak Maros megyei Gyalakután (Fântânele, Gielekonten) gróf Lázár János udvari káplánja volt. 1812. április 12-én halt meg Mikházán.²⁰

Kézdi Gracián István ugyancsak termékeny drámaszerzőnek bizonyult, ő is négy drámát jegyez, de ebből csak egyet tartalmaz az *Actiones comicae* kötet, kettőt az *Actiones tragicae* kötet, egyet pedig a *Liber exhibens actiones parascevicas*. Gyergyószentmiklóson született 1746-ban; ő is, mint Ferentzi 1765-től csatlakozik a ferencesekhez, és ugyanakkor szentelték pappá, mikor Ferentzit. 1774–76 között a szintaxistákat és a grammatistákat tanította, és 1776-tól 1778-ig tanított retorikát és poétikát. Későbbi pályafutása is sokban hasonlít Ferentziéhez: házi káplán volt 1779–1783 között gróf Lázár Jánosnál, Gyalakután, ahol igen eredményes hittérítői munkát folytatott, a község lakóinak fele áttért. Később 1813–1814-ben Kelemenelkén báró Henter Antal családjánál dolgozott. Működött lelkészként 1784–1788 és 1793–94 között Magyarzsákodon, 1798-ban Málnáson, 1801–1806 között Kidén. 1802–1803-ban majd 1810–1813 között a gyulafehérvári rendház gvárdiánja volt, ez utóbbi három évben a provincia definitora is, és ugyancsak két alkalommal, 1778–1779 és 1807–1810 között Désen házfőnök. 1816-ban halt meg, ekkor Tordaaknán töltötte be az adminisztrátori hivatalt.²¹

Szentes Regináld Antal 1747-ben Csíkmádéfalván született, 1766-ban öltözött be ferencesnek, 1771-ben szentelték pappá, filozófiai lector lett, majd 1780–81-ben a retorikai és a poétikai osztályt tanította Csíksomlyón, ezidőben a Mária Társulat praesese, a szeminárium vice-régense is volt, és ekkorra datálható az a két dráma is, amely az ő tevékenységéhez köthető. További munkásságát nem ismerjük, de tudható, hogy 1796-ban Székelyudvarhelyen hunyt el.²²

Tima Boldizsár Ferenc 1749-ben, Kászonújfalun született. 1768. április 19-én

20 PINTÉR 1993, 135.; Fülöp Fábiánról a *Magyar Katolikus Lexikon* nem tud.

21 ALSZEGHY–SZLÁVIK 1913, 10.; PINTÉR 1993, 135.

22 ALSZEGHY–SZLÁVIK 1913, 10–11.; PINTÉR 1993, 137–138.

öltözött be, majd 1773. október 16-án szentelték pappá a stefanita provinciában. Csíksomlyón 1778-ban az alsó, 1779–82 között a közép és felső nyelvtani osztály tanára és a szeminárium vice-régense. 1783-ban a retorikai és a poétikai osztályokban tanít. 1785–92, 1795–98 között a dési rendház gvardiánja. 1801–1805 között Marosvásárhelyen házfőnök, a provincia consultora, majd haláláig (Mikháza, 1814. február 20.) a novíciusok mestere.²³

A rövid biográfiákból is levonható némi általánosítás a csíksomlyói drámaíró-tanárok karrierjét és rendi szerepét illetően: erdélyi születésűek voltak, 19–20 évesen léptek a rendbe, 24–25 évesen szentelték pappá őket, majd néhány év múlva kezdtek tanítani a gimnáziumban, előbb a fiatalabb generációt, majd az idősebbeket. Az is megfigyelhető tanári gyakorlatukban, hogy a tanított évfolyamot két tanéven keresztül is tanították, azaz a parvából a grammaticába lépőket vagy a syntaxisból a rhetoricát és poesist tanulókat. Általában azonban csak két évet voltak egy osztállyal, így a gimnáziumi tananyagot a tanulók minimum két tanárnál hallgatták.²⁴ A tanári gyakorlat mellett ketten töltötték be a Mária Társulat vezetőjének szerepét is, sőt Szent Regináld és Tima Boldizsár a szeminárium vice-régense is volt.

Az életrajzokból nyomon követhető a tanítási gyakorlat utáni pályafutásuk is: nemesi családok mellett láttak el kápláni feladatokat, majd pályájuk végén más rendházakban töltöttek be vezető tisztségeket. Úgy tűnik tehát, hogy a tanári pálya inkább a fiatal papi karrierlehetőségek között bizonyult érvényes modellnek, és jó alapul szolgáltak ezek az évek ahhoz, hogy a tanárként kezdő rendtagok később egzisztenciális biztonságot hozó életpályát fussanak be, ill. a rend középszinű vezetésébe kapcsolódjanak be.

23 PINTÉR 1993, 138. Tima Boldizsárról a *Magyar Katolikus Lexikon* nem tud.

24 BÁNDI 1896, 276.

IV. A két kötet nyelvi, prozódiai és műfaji sajátosságai

Az *Actiones comicae* kötet szövegeinek sajátosságai igen különösek, s nemcsak poétikai, hanem nyelvi és műfaji szempontból is: a darabok erősen eklektikus képet mutatnak. Először is a komédia fogalmának értelmezésében látunk érdekes polifóniát. Az első hat dráma csupán a végkifejlet értelmezése alapján tekinthető a hagyományos értelemben komédiának: mindegyik a megtérés ill. a bűn és bűnhődés szempontjából tekintve pozitív végkifejletű. Az első öt dráma az iskolai színjátszás azon vonulatába illeszkedik, amely az Ószövetségből ill. az Ószövetség idejéből elevenít fel történelmi eseményeket, amelyek egy adott uralkodó működéséhez, hatalomra kerüléséhez ill. bukásához kapcsolódnak (mint a *Sennacherib*, az *Exaltatio* és a *Jekoniásként* emlegetett, valójában Joachim megszabadulásáról szóló darab), vagy exemplum-jelleggel építik fel a drámai akciót (mint a Szent Vitusról szóló és a *Divitiae...*). Tematikájuktól függetlenül két esetben a szerző maga tragico-comoediaként jelöli meg műve műfaját: a *Sennacherib* és a Szent Vitusról szóló dráma esetében. A 18. század modernebb tendenciáit képviseli a Zápolya János és Bebek Imre magyar történelmi témáját feldolgozó szöveg. Ezekben a drámákban a végkifejletben helyre álló erkölcsi világregend mint pozitív végkicsengés mutatja a korszak komédia-fogalmának poétikai érvényesülését, és a tragédiáktól való elkülönülését. Egyébként a komédia mind témájában, mind a szereplők társadalmi rangja tekintetében, mind az ebből következő nyelvi rétegek megjelenítésében megegyezik a tragédiák jellemzőivel. A modern értelemben vett komédiát, amely a 18. század második felében felekezeti és rendi hovatartozásra tekintet nélkül teret hódít, az utolsó, hagyományosan *Rusticus imperans* címen emlegetett vígjáték-fordítás reprezentálja. Ez a szöveg így alapvetően más műfaji, poétikai sajátosságokat hordoz, mint a két gyűjtemény korábbi 12 szövege.

Ha mindezt műfaji meghatározásként fordítjuk le, akkor a késő középkori poétika tudományán alapuló oktatási koncepcióhoz jutunk, amely nem az arisztotelészi előadás- vagy beszédmód, hanem a cselekmény folyama, tehát a végkifejlet alapján határozza meg az irodalmi műveket. A középkori hagyományok poétikai követése mellett a prozódiai sajátosságok éppen a modernizáció folyamatát mutatják: a verses forma elhagyása épp az *Actiones* kötetekben érhető tetten: az *Actiones tragicæ* első, 1775-ös drámájában próza és vers váltakozik, a váltásokat nem tudjuk indokolni. Az 1776-ossal kezdve a többi

öt darab azonban szigorúan prózaformában készült – látványos tehát a szakítás a csíksomlyói formahagyománnyal. Néhány esetben bizonytalan, hogy a prózai szöveg versesre vált-e, mert az írásképből nem különül el, máskor viszont ez egyértelműen eldönthető: ilyenkor kórus vagy énekbetét következett. Érdekes, hogy a jelzett, a prózától elkülönített énekek már nem a *Liber exhibens actiones parascevicas* passióiban feltűnő egyházi, vallásos népénekek, amelyek leg többje Kájoni János gyűjteményében megtalálható; ezek az újabb dalok ismeretlenek az egyházzene kutatói számára.

Hasonlóan egyfajta átmenetiséget mutat az *Actiones comicae*-kötet nyelvi és prozódiai sajátosságokban is: szövegei, a passióktól eltérően, alapvetően prózában íródtak. A kórusokban ill. a prológusokban és az epilógusokban tűnik fel csupán a verses forma. Kivételt jelent azonban a Szent Vitusról szóló darab, amely alapvetően prózában íródott, de viszonylag gyakran ingadozik a szöveg a vers és a próza határán, azaz néhány sor erejéig ritmikus prózában ill. hangsúlyos, két vagy négyütemű tizenkettesekben szólalnak meg a szereplők.

A nyelviség kérdése ugyancsak az *Actiones comicae* esetében mutatja az átmenetiség/átalakulás folyamatát: míg az *Actiones tragicae* szövegei teljességgel magyar nyelvűek, addig a másik gyűjtemény fokozatosan tér át a latinról a magyarra.

Az első dráma, amelyre *Sennacherib* címmel hivatkozunk, kétnyelvű, latin és magyar, méghozzá a latin nyelv primátusa elvitathatatlan: csak a prológus és az epilógus magyar nyelvű, valamint minden scena, azaz jelenet előtt magyar nyelvű prológus foglalja össze a jelenet történéseit.

A *Szent Vitus* szintén kétnyelvű, de itt a magyar nyelv kerül előtérbe: három scena és egy chorus kivételével a szöveg magyar. Különösen a chorus nyelvi váltása érdekes, mivel a két első felvonást magyar chorus zárja, és csak a harmadikban váltja ezt latin nyelvű zárlat, majd a negyedik felvonás után magyar epilógus vonja le a tanulságokat.

Nyelvi megoldásait tekintve a *Divitiae* alapvetően magyar nyelvű, de több jelenete teljesen latinul íródott: az 1. felvonás 2. jelenete, a 2. felvonás 1. jelenete, a 3. felvonás 1. jelenete és a 4. felvonás 1. jelenete, azaz minden felvonásban 1–1 jelenet.

A negyedik drámaszövegtől az *Actiones comicae* darabjai magyar nyelvűek, olyannyira, hogy az ötödik darabban még a rendezői utasítások egy része is magyar nyelven íródott, ami rendkívül ritka ebben az időszakban.

Tehát egy köteten belül, nyolc év drámatermésén keresztül látjuk az átalakulást, amelynek folyamán az iskolai színjátszás fokozatosan vált a latinról anyanyelvűre: előbb csak éppen számol a latinul nem tudó nézőkkel, és csak a paratextusokban használja a tanuló ifjúság és a közönség közös nyelvét, a magyart, majd egyre inkább a latin nyelv gyakorlása helyett ez a közös nevező, az anyanyelv kapcsolja össze a játszókat és a nézőket.

Az *Actiones tragicae* a komédia-kötethez képest is továbblép: latinul csupán a szerzői instrukciók és a címet magyarázó idézetek, mottók olvashatók, ezen túl minden szöveg magyarul hangzik fel.

A kötet teljes címe is a tragédiára utal (a szerencsétlen végkifejleten alapuló műfajmeghatározás szerint): eszerint a cselekmény alapját Krisztus halála illetve az evangéliumok és más szent szövegekben leírt, szomorú misztériumok adják, a zárlatban pedig az isteni igazságszolgáltatás és kegyelem példáit látjuk.²⁵ Ezt az osztályozást követi erősen egyszerűsítve az *Actiones tragicae* is, azaz rosszul végződő történeteket mutat be drámai formában, szerencsétlen sorsú, vétkes szereplőkkel.²⁶ Ez a tragédiákban alapvetően kétféleképpen valósul meg: vagy a jók gonoszok által okozott szenvedése és halála áll a darab középpontjában, és a jók bukását hozza a tragikus zárlat (amely többnyire a rosszak bűnhődésével párosul, de a hangsúly a pozitív szereplők szenvedésére kerül); vagy a gonosz szereplők bűnbánatával ér véget a darab, de ez a bűnbánat a dráma világában túl későn következik be, és itt az időtényező a legfontosabb, mert a kései megtérés már nem vezethet megbocsátáshoz, a következménye büntetés, bűnhődés. Ugyancsak fontos tragédiai sajátosság, hogy a szereplők magasrangúak, és többnyire királyi udvarban, uralkodói környezetben játszódik a drámai akció. E darabok láthatóan hasonlítanak a középkori értelemben vett tragédia sajátosságaihoz, hiszen a bűnösök megtérnek, de az elkövetett bűn következményeként megjelenő bűnhődés miatt mégiscsak tragédiaként kezelik a szövegeket a gyűjtemény szerzői.

A tragédiák tematikája alapján két csoportra – három történeti tárgyú és három moralitást idéző, tanulságos hétköznapi történetre – osztható a kötet: (1) A történeti tárgyúak királyi, előkelő szereplői megfelelnek a tragédia

25 “*Actiones tragicae sanctissimam Domini et redemptoris nostri passionem ac mortem, aliaque sacrae et evangelicae historiae mysteria lamentabiles casus in ea signatos, Divinaeque Justitiae ac misericordiae exempla piae Christi-fidelium meditationi et compunctioni scenice proponentes.*” MUCKENHAUPT 1999, 112.

26 A műfajértelmezésről l. még: ALSZEGHY-SZLÁVIK 1913, 34–36.

középkori és humanista értelmezésének. (2) A hétköznapi szereplőkkel bemutatott hétköznapi cselekmény azonban nem teljesíti a középkori követelményt, miközben erősen tovább viszi a passióskötet moralitás-hagyományát, de két fontos kihagyással: nem jeleníti meg, még utalásszerűen sem, a szenvedéstörténetet, és nem hoz színre allegorikus alakot. (Ez alól vannak kivételek, az allegorikus réteg olykor érzékelhető, különösen az istentelen gazdagról szóló 1777-es nagypénteki drámában, ahol a *Legatus* egyszerre valóságos és – a halál követeként – allegorikus figura.)

A két *Actiones*-kötet a rendkívül gazdag, 18. századi csíksomlyói dráma és színjátszó hagyomány utolsó virágzó évtizedét, egyszerismind átalakulását illetve elhalását dokumentálja. A kötetek anyagát a *Ferences iskola-drámák* kritikai kiadásának ötödik kötetében jelentetjük meg (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 6/5.). Tanulmányunk egyben indoklás is arra vonatkozóan, hogy az előző gyűjtemény, a *Liber exhibens actiones parascivicas* anyagának (részben, az 1721–1751 közötti periódusban) időrendi közlési módját elvetjük; a két külön *Actiones*-kötet szövegeinek közreadásakor kronológia helyett a szerzői koncepciót és poétikai rendet követjük, erősebb és organikusabb kötetkompozíciós elvként tételezve ezt.

***Actiones comicae* and *Actiones tragicae*: the last dramas of the final period of Csíksomlyó theatre**

Following the volume of *Liber exhibens* containing 48 passion plays of 1721–1774, two other volumes were copied in the monastery of Csíksomlyó between 1773–1780: *Actiones comicae* and *Actiones tragicae*. The 13 dramas of the two volumes show the tendency of gradually leaving behind the older tradition of religious dramas, devotional genres, and Latinism. The title of the volumes refer to the medieval notion of comedy and tragedy, i.e., a plot with a happy or tragic ending. Still, one can find some special concept of tragic or comic plots. The performances kept the tradition: most tragedies were performed on Good Friday following the passion play tradition, and the comedies were performed on much happier occasions, like Whit Saturday. The last two comedies belong to the European style comedy already popular in Hungarian school theatre.